

Jestliže se chceme zabývat předmětem teorie literatury je nezbytné, abychom si na začátek definovali, co vlastně literatura je. Všeobecné encyklopedie chápou literaturu jako soubor textů, tj. jako písmem fixovanou množinu informací. Například Ottův slovník naučný ale do literatury řadí nejen texty psané, ale vůbec všechny projevy vyjádřené slovy, to znamená i ústní slovesnost.

Pojem literatura má však svoji značnou historickou proměnlivost. Ve starší době se například pod tento pojem zařazovalo celé umění číst a psát.

V předmětu teorie literatury chápeme literaturu jako slovesný projev, který má tři základní funkce – funkci informativní, formativní a estetickou.

Funkcí informativní rozumíme schopnost literárního díla poskytnout čtenáři určitý okruh informací o skutečnosti, která je předmětem literární reflexe. Tato funkce je dominantní u naukové literatury, protože poskytuje množinu věcných informací. Cílem autora je pak přesvědčit čtenáře o správnosti předkládaných informací tak, aby je přijal za pravdivé.

Za funkci formativní považujeme vliv literárního díla na formování postojů čtenáře a následně na jeho jednání. Tato funkce je dominantní u publicistiky.

Funkce estetická spočívá ve vytvoření podmínek pro estetický prožitek literatury. Funkce estetická je dominantní u krásné literatury, zároveň v ní ale nacházíme i složky informativní a formativní. S estetickou funkcí úzce souvisí pojem estetická hodnota, kterou v beletrii nacházíme. Estetickou hodnotu bychom mohli definovat jako schopnost uměleckého díla prostřednictvím hlubšího poznání skutečnosti poskytnout čtenáři uspokojení. Krásnou literaturu můžeme tedy chápat jako komplexní ztvárnění životní reality formou řádu jazykových znaků. Umělecké dílo reflektuje realitu objektivně i subjektivně, každý jev je zde zachycen komplexně ve svých vztazích. Skutečnost je v literárním díle vyjádřena jazykovými znaky, na rozdíl např. od výtvarného umění, které pracuje s tvarem a barvou.

Literatura tedy představuje specifický druh komunikace, proces jejího vzniku a působení můžeme vyjádřit takto: Autor -) dílo -) vnímatel

Autor je v tomto pojetí vysílací pól, dílo je soubor přenášených informací a vnímatel je přijímací pól.

Zakódování informací je závislé na autorovi, dekodování na vnímání.

Co je to literární věda?

Literární věda je syntetický pojem, který označuje soubor speciálních věd, jejichž předmětem zkoumání je krásná literatura. Literární věda je tedy systém, ve kterém existuje hierarchie jednotlivých složek a vazby mezi nimi.

Hlavní disciplíny literární vědy jsou: teorie literatury

literárněvědná metodologie

Literární historie

Literární kritika

Disciplíny pomezí jsou: Textologie

teorie překladu

Disciplíny pomocné: filozofie a teologie

Estetika

Lingvistika

Historie

Dějiny ostatních umění

Sociologie

Psychologie

Matematika

Sémiotika

Teorie informace

Atd.

Za nejstarší disciplínu je považována teorie literatury, její kořeny můžeme vidět už ve starověku, např. v Aristotelově Poetice a Rétorice, Horatiovu listu Ars poetica, v Ciceronově spisu De oratore a v dalších. Už v těchto starověkých dílech nacházíme kořeny všech tří stylů – vysokého, středního a nízkého, ale také poučení o versologii, obrazných pojmenováních, atd. V těchto starověkých dílech najdeme základ, který byl později rozvíjen jak ve středověku, tak v renesanci a baroku.

V českém prostředí se mezi prvními teorii literatury věnoval Jan Blahoslav ve svých dílech Muzika, Gramatika česká, v nichž se zabývá problematikou výstavby básnického díla. K dalším významným poetikům našeho prostředí patří Bohuslav Balbín.

V 19. a 20. století nabírá teorie literatury nový kurz. Nejde jí již o to, jak tomu bylo v předcházejících obdobích, aby učila jak psát, ale aby odpověděla na základní a nejobecnější otázky charakteru literárního díla a literárního procesu. Teorie literatury tedy neusiluje o postžení individuálních rysů jednotlivého literárního díla, tvorby určité epochy, konkrétní národní literatury, nebo příbuzných literatur, ale jde jí o učení obecných zákonitostí, které se uplatňují při vzniku literárního díla, při zařazení literárního díla do literárního procesu a při jeho čtenářské konkretizaci.

Literární historie si klade za cíl zkoumat konkrétní a individuální problematiku literární tvorby. Její vznik souvisí s chápáním literárního díla jakou součástí určitého procesu, probíhajícího se a

měnícího se v čase. Výchozím bodem literárněhistorické práce bývá konkrétní literární text určitého autora, tento text je třeba zařadit do kontextu jeho tvorby, dále do kontextu národní literatury dané doby a do procesu celkového vývoje národní literatury. Konečnou fází literárněhistorické práce je pak začlenění dílčích výsledků bádání do nadnárodního kontextu.

Literární kritika je další z předmětů literární vědy. Existuje k ní však celá řada postojů od těch, které ji vnímají jako uměleckou disciplínu až po ty, které ji jednoznačně řadí mezi disciplíny literární vědy. Literární kritiku, kterou chápeme jako součást literární vědy, nemůže mít nikdy normativní charakter. Pracuje postupy literárněvědné metodologie a vytváří tak prvou analýzu uměleckého díla, která připravuje pozdější další analýzy literárněhistorické a literárněteoretické.

Literární druhy a žánry

Jako literární druh chápeme tři základní existence literárního díla, tedy lyriku, epiku, a drama. Toto rozdělení pochází již od Aristotela, který ho zmiňuje ve své Poetice.

Jako literární žánr označujeme ty útvary, které se realizují uvnitř těchto literárních druhů, žánrem je tedy například epos, román, povídka.

Epika

Epika je literární druh, který ještě dělíme na epiku velkou, střední a malou.

Mezi žánry velké epiky patří EPOS – literární žánr, jehož doklady nacházíme již v antice. Epos vždy chronologicky vypráví události, které jsou spojeny jednou nebo několika hlavními postavami. Vyprávěcí linie bývá doplněna zařazením určitých epizod, ale základní význam má ústřední linie příběhu. Vyprávěč stojí v eposu mimo děj a zachovává objektivní podobu vyprávění.

Pro starověk a středověk byl typický hrdinský epos – např. Ilias a Odysea. Ve středověku přerůstá hrdinský epos v epos rytířský – do popředí se dostává zábavnost příběhu, zpočátku jsou zachycovány mimořádné činy hrdinů ve službách panovníka a církve, později nastupuje milostný hrdinský epos, kde je hrdina ve službách milované ženy – např. Tristan a Izolda. Do středověkého milostného eposu pronikaly fantazijní motivy – zázračné prsteny, zbraně, nadpřirozené schopnosti hrdinů, fantastické bytosti, zvířata,.. Dále se ve středověku objevuje epos zvířecí.

Epos je převážně psán ve verších.

Jestliže je několik eposů spojeno ústředními postavami a případně i určitou návazností příběhu spojeno dohromady, nazýváme tento útvar eposej.

Dalším žánrem je ROMÁN, který postupně ve středověku vytlačuje epos. Měl prozaickou podobu. Můžeme rozlišit tři typy románu: 1. román autorský – vyprávěný děj je nahlížen autorem jako pozorovatelem,

2. tzv. ich-román – vypravěč děj nejen nahlíží, ale, ale přímo do něj vstupuje

3. román postav, který je pojat jako obsah vědomí, které je v díle reflektováno jako v zrcadle

Román má i mnoho žánrových variant – rozlišujeme román psychologický, sociální, historický, dobrodružný, kriminální, vědeckofantastický, milostný, životopisný,...

Všechny žánrové varianty románu spojují jeho základní rysy – složitost výstavby – vedle hlavní dějové linky i linie vedlejší, epizodní příběhy. Román dává možnost zachytit velké časové úseky, které často představují celou jednu historickou epochu.

LEGENDA stojí na pomezí mezi epikou velkou a střední. Legenda podává zprávu o životě světce. Existují jak rozsáhlé veršované legendy, ta legendy kratší prozaické.

Existují dva druhy legend:

- A. zachycovala celý život světce, popisuje jeho narození, zázračné události, které s ním byly spjaty, jeho rodiče, nalezení cesty k přijetí víry, mimořádné činy, které byl světec schopen vykonat, střet s odpůrci křesťanství, pronásledování pro víru, mučednickou smrt a zázračné události s ní spjaté, posmrtný život
- B. druhý typ zachycuje především vrcholnou fázi života světce = umučení a vstup do království nebeského

Žánry střední epiky:

EXEMPLUM mělo podobně jako legenda mimoliterární funkci – mělo rozvíjet středověkou spiritualitu. Využívali ho středověcí kazatelé. Mělo dvě části – krátký příběh převzatý buď z jiného literárního díla, nebo zachycující vlastní zkušenost autora. Druhou částí byl duchovní výklad

POVÍDKA měla poměrně volný model. Její syžet je časově i tematicky méně rozvinut než u románu. K podžánrům povídky patří například arabeska, nebo humoreska.

NOVELA má své počátky již v renesanční literatuře, převažuje u ní prozaická forma nad veršovanou. Důraz je kladen na realistické chápání života. Vyprávěný příběh je jednodušší než v povídce, nebývají zde vloženy epizody, má jen jednu základní situaci a směřuje k překvapivé pointě. Postavy neprocházejí vývojem, jsou zachyceny jen jako protagonisté příběhu. Často se zde objevuje hovorový jazyk.

V renesanci vznikla tzv. rámcová novela – jeden příběh byl zvolen jako rámec, který motivoval vyprávění dalších příběhů ústy osob zachycených v rámcové novele – např. Dekameron.

ROMANETO je považováno za český přínos do oblasti střední epiky. Od novel se liší tím, že tématem je tajemství.

POHÁDKA je vyprávění, ve kterém hrdina často dostává nějaký obtížný úkol a pokud ho splní, dosáhne odměny. Se splněním mu pomáhají nadpřirozené bytosti a předměty. Postavy pohádky se nevyvíjí, jsou reprezentanty určitých lidských životních postojů a vlastností.

POVĚST je vázána k určité osobě, místu, není vyloučena její vazba s historickou skutečností.

MÝTUS podává obrazný výklad událostí, jejichž základ může být zčásti historický – např. vyprávění o Odysseovi a trojské válce. Aktéry se však stávají vedle reálných postav i postavy fantastické.

Žánry malé epiky:

BAJKA vždy přináší morální poučení, jejími aktéry se často stávají zvířata, která mají lidské vlastnosti

ANEKDOTA je stručně navozená situace, která vstří nečekanou komickou pointou

K epice řadíme také publicistiku

CESTOPIS je většinou zachycením autorových zážitků z cest

REPORTÁŽ se blíží naukové literatuře, usiluje o objektivní podání věcného souboru informací o jakémkoli tématu

FEJETON

KURZÍVA

SLOUPEK

ZPRÁVA – jde jí o poskytnutí objektivní informace, k níž autor obvykle připojuje své hodnocení z morálního, politického, filozofického nebo jiného hlediska

KOMENTÁŘ

ÚVOODNÍK

REFERÁT klade důraz na podání informace o skutečnosti, které je věnován

RECENZE přináší hodnotící přístup, ale musí obsahovat také informativní složku

MEDAILON přináší portrét konkrétní osobnosti, zvláštním typem medailonu je nekrolog – hodnotí osobnost a její dílo při příležitosti úmrtí

Přechodné žánry na pomezí lyriky a epiky nazýváme žánry lyrickoepické.

Nejběžnějším žánrem tohoto druhu je BALADA. Ta zachycuje marný boj člověka s přírodními nebo společenskými silami, její děj má rychlý spád a končí většinou smrtí hrdiny. Z našich autorů se baladám věnoval např. K.J.Erben, Jiří Wolker. V Erbenově Kytici mají všechny balady ono přesné schéma, jen Svatební košile se vymyká – hrdinka nakonec nezemře.

ROMANCE na rozdíl od balady je její téma optimistické

IDYLA se tématem obrací k venkovu a harmonicky pojatému životu.

Lyrika a její žánry

ÓDA – oslavná báseň

ELEGIE = ŽALOPĚV – vyjevoval se v ní smutek

ŽALM – obsahují oslavné motivy ale i projevy smutku a kajícínosti

PÁSMO je založeno na asociativně řazeném toku představ

ZNĚLKA se skládá ze čtrnácti veršů rozdělených do čtyř strof. První dvě sloky jsou čtyřveršové a nazýváme je kvarteta, druhé dvě jsou tříveršové a označené jako terceta. Původně byl normován i počet slabik ve verši.

Drama

V rámci dramatu vydělujeme dva základní žánry – TRAGÉDII A KOMEDII.

TRAGÉDIE se vyznačovala vznešeností témat i postav, styl měl být vznešený

KOMEDIE měla napodobovat skutečnost, kterou ale postavy spíše karikují, jde o vyniknutí směšnosti situace i postav. Často se zde objevovali postavy nižšího společenského postavení.

OFFICIA vznikala v souvislosti s mešním obřadem, zobrazovala klíčové okamžiky života Ježíše Krista podle evangelijních textů., hrála se zpočátku v kostele jako volná část mešního

obřadu, později se začala předvádět na tržištích, ale to už je nepředváděli duchovní. Stala se záležitostí žáků, kteří do ní vnesli světské prvky.

FRAŠKA – mísí se v ní vážné a směšné, nabývá až podoby karikatury

ČINOHRA

OPERA

OPERETA

MUZIKÁL